

letekről nem is beszélve, hogy a kis csoportoknak olyan csekély a kényszerítő ereje?

Egész recenziómban szinte csak ellenvetéseket fogalmaztam meg. Mégsem pusztá udvariassági gesztus, ha végezetül elmondom, hogy mennél inkább elmélyedtem a könyvben — s szaporodtak kifogásaim is —, annál jobban megtanultam becsülni a szerző szellemi bátorságát. Politikai tárgyú szamizdat irodalmunkban — bizonyos „népfrontos” törekvések érdekében — eszmei minimalizmus uralkodott el. Ha egyetértünk az egészen elemi állampolgári jogok követelésében, a többit minek feszegetjük. Ezen a szinten megmaradva könnyű egyenletes szellemi teljesítményt nyújtani, csak hogy ennek közhelyszerűség az ára. Tamás Gáspár Miklós volt az első, aki átfogó, más lehetséges irányzatoktól markánsan eltérő politikai koncepciót fogalmazott meg, még hozzá filozófiailag. S tette ezt egyedül, filozófusként is magára hagyva. Csak azt kívánhatjuk neki, hogy sikerüljön valahogy megtalálnia a kapcsolatot irányzatának eleven — elméleti és cselekvő politikai — hagyományával, s így sikerüljön elmélyednie azokban a polémiákban, melyeket mai környezetében vált ki az ideális anarchizmus. Mert az nem elég, ha — mint könyvének előszavában írja — mindent elkövet, hogy Alexis de Tocqueville és Benjamin Constant érveit ne lehessen fölhozni nézetei ellen.

BENCE GYÖRGY

PERSONA NON GRATA EST

Sólyom László: *Környezetvédelem és polgári jog*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 170 old. Sólyom László: *A személyiségi jogok elmélete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 344 old.

Nem szokatlan jelenség a szakirodalomban, hogy egy szerző korábbi írásaihoz, az írásokban tárgyalt problémákhoz valamelyik későbbi művében, egy egészen más probléma kifejtésekor adja meg az elméleti kulcsot. Ez a helyzet Sólyom László két könyve esetében is: amikor a személyiségi jogokról szóló könyvét olvas-

suk, egyszeriben nyilvánvaló igazsággá válik, amit korábban a környezetvédelemről mondott, hogy ti. a környezeti jogvédelem legfontosabb, leghatékonyabb eszközei a populáris akciók. Elméletileg mindenképpen a személyiségi jogok elemzése jelenti a kiindulópontot; ez indokolja, hogy itt is innen kiindulva – és ne a könyvek megjelenésének sorrendjében – rekonstruáljuk a gondolatmenetet.

A személyiségi jogok történetében Sólyom azt tartja a legfontosabbnak, hogy e jogok védelme fokozatosan függetlenedett a tulajdonjogi pozíciótól. A korai személyiségi jog ugyanis a személyiséget elsősorban mint tulajdonost védte, azaz arra korlátozódtott, hogy megvédje az esetleges gazdasági túlerővel szemben, és nem is igen törekedett a másfajta – teszem azt: a hatalmi eszközök egyenlőtlen elosztásából származó politikai – erőfölény ellensúlyozására.

E tekintetben a második világháború után alapvető változás következett be a nyugati világban: a személyiségi jogok általánosodtak és politizálódtak. Ez többféleképpen jelentkezik: a személyiségi jog alapján szokás például magyarázni az ún. hagyományos szabadságjogokat kiterjesztő gyakorlatot, illetve az állami és a magánszféra szétválasztását. Ugyancsak a politizálódás tünete, hogy a személyiségi jog pozitív megfogalmazásban – mint a személyiség szabad kibontakozásához való jog – az alkotmányos alapjogok közé emelkedik. A személyiségi jogok új értelmezésének az a lényege, hogy e jogoknak az államtól is védeniök kell a személyiséget. A Szovjetunió és a kelet-európai szocialista országok jogrendszere viszont – mint a szerző kimutatja – ebben a tekintetben inkább konzervatív, amennyiben a személyiségi jogok védelmét a hagyományos polgári jog keretei közé szorítja.

Az amerikai jogban a „privacy” az a terminus, amely a jogi biztosítékokkal védett magánszférát, vagyis azt a szférát jelöli, amelyből az állam ki van zárva. A „privacy” már a harmincas években kezdi átvenni a tulajdon szerepét, miután az önálló kis-tulajdonosok társadalmi súlyának csökkenésével a tulajdon mind kevésbé alkalmas a személyes autonómia körülbástyázására. De az élet egyre több területén beavatkozó, a jogi és államigazgatási szabályozást mind szélesebb körre kiterjesztő állammal szemben a jogi garanciákkal biztosított magánszférából sem veheti fel sikeresen a harcot az egyes állampolgár. „Csak példaképp említjük

a polgári jog egyre kifejezettebb védőfunkcióját, amely a személyiségi jogvédelem, a fogyasztóvédelem és a környezetvédelem intézményeiben bontakozik ki. Mindegyiket jellemzi egy olyanfajta 'általánosság', hogy a konkrét ügy jelentősége az érintett feleken túlnőhet, hogy a védelem hatása másokra is kiterjedhet, az ilyen védelem ennek megfelelően leválhat a szubjektív jogsérelemről" (330–331. old.). Eredményes védelmet itt csak az érintett vagy közvetlenül a közérdek védelmében érdekelt állampolgárok közös fellépése nyújthat. Ezért a személyiségi jogok védelmének alapvető eszközévé az ún. populáris akció válik.

Érdeemes elgondolkodni rajta, hogy a magántulajdon elvi tagadásán alapuló kelet-európai szocialista jogrendszerek még a személyi tulajdont is inkább védik, mint magát a személyiséget, a személyiség autonómiáját — azaz, a személyt mint tulajdonost sokkal fontosabbnak tartják, mint számos olyan ország jogalkotása, ahol a magántulajdon alkotmányosan biztosított. S az is elgondolkodtató, hogy milyen szűkösek, voltaképpen csak „kezdeményeikben” jelenlévők a populáris akció lehetőségei a magyar jogban.

Sólyom így foglalja össze a hazai jogi helyzetet a modern nyugati jogrendszerekben kialakult személyiségi jogok felől nézve: „A fenti újdonságok legalább kezdeményeikben megvannak a mi jogunkban is. Például az igazgatási határozatok még mindig nem elég tág bírói felülvizsgálatán túl, az indirekt felülvizsgálat is létezik az ítékezésben; a Polgári Törvénykönyv módosítása (igen visszafogott) kísérletet tett a fogyasztóvédelmi populáris akció bevezetésére. Azt, hogy a bíró új szerepe, és különösen a bíróság mint az igazgatás ellensúlya, ebben a fejlődésben meg nem kerülhető, bizonyítja az az újdonság is, amelyet a Ptk novellája a személyiségi jogok területén hozott. A számítógéppel történő adatfeldolgozás nem sértheti a személyhez fűződő jogokat, jogosulatlanok az adathoz hozzá nem férhetnek; a nyilvántartott adatról az érintettnek tájékoztatást kell adni, kivéve, ha ez 'állami vagy közbiztonsági érdeket sértene'. Az érintett személy a valóságnak meg nem felelő adat helyesbítését követelheti. (83. paragrafus) Már nem egyértelmű, és visszalépésként is értelmezhető a Ptk 3. paragrafusának rendelkezése, amely felhatalmazást ad arra, hogy a helyesbítésre irányuló bírósági eljárás elé államigazgatási eljárást iktassanak. És nyitva áll a védelem kulcskérdése is: vajon a bíróság

felülvizsgálja-e, hogy a tájékoztatás valóban állami és közbiztonsági érdeket sért-e?" (332. old.).

Térjünk rá most már a szerző másik, korábban keletkezett munkájára, amely logikailag úgy tekinthető, mint a személyiségi jogok elméletének alkalmazása egy jogi részterületre. A környezet védelmének jogi eszközei összefüggésbe hozhatók a személyiségi jogokkal: a környezetkárosítás ugyanis a személyiség érdekeit is sérti. A polgári jog szokásos eszközei – a kártérítési felelősség és a szomszédjogok – a környezetvédelemben többnyire eredménytelennek bizonyultak.

A legtöbbször, Magyarországon szinte kizárólag a kártérítési felelősséget szokták alkalmazni. A környezetszennyezés megakadályozására azonban ez az eszköz nem túl hatásos. Technikailag igen nehéz bizonyítani a károkozást, és nehéz a károkozó vétkeségének bizonyítása is. S jogilag az is problémát jelenthet, hogy nagyon sok embert érint a környezeti kár, ám csak kevesen indítanak kártérítési pert stb.

A szomszédjogok alkalmazása sem bizonyult sokkal hatékonyabbnak. A tulajdonos követelheti a tulajdonjoga gyakorlását akadályozó vagy korlátozó behatás vagy beavatkozás megszüntetését, bizonyos tűrési határok megadása mellett. De környezetvédelemről lévén szó, először is a szomszédságot ki kell terjeszteni a szennyezés határáig. Továbbá a tűrési határokkal számoló érdekegyeztetés is nehézségekkel jár, mivel az egymás zavarása ilyenkor nem egyenlő mértékű, és az összehasonlíthatatlanul nagyobb zavarásért legfeljebb kártérítés jár (vagyis az esetet rendszerint visszavezethetik az előző esetre, a kártérítési felelősség esetére).

Ezek az eljárásjogi nehézségek jól jelzik, hogy a jogi megoldás nem fejleszthető tovább a társadalompolitikai szempontok figyelembevételével. Számos további nehézség származik abból, ha a környezetvédelmet csak igazgatási problémának tekintik, ha az állampolgárok nem vehetnek részt az intézkedésekhez szükséges döntések meghozatalában, s ha egyértelműen a szankcionálást részesítik előnyben az állampolgárokkal való együttműködéssel szemben.

Jelenleg mind a döntéseket, mind a végrehajtást messzemenően a diszkrecionalizmus, a közigazgatás önhatalmúsága uralja. A végrehajtás belső, igazgatási apparátuson belüli ellenőrzésénél sokkal

hatékonyabb lenne az igazgatás külső ellenőrzése, akár a parlamenti, akár külön környezetvédelmi ellenőrzés. Az Egyesült Államok tapasztalatai alapján az látszik a legeredményesebbnek, ha a környezetvédelmi intézkedéseket bárki megtámadhatja a bíróság előtt. Ez annyit jelent, hogy a polgári bírósághoz nemcsak a közvetlenül érintettek nyújthatnak be keresetet, s a bíróságnak azt kell eldöntenie, hogy az igazgatási aktusok tartalmilag jól realizálják-e a törvényekben lefektetett környezetvédelmi elveket. Ez a populáris akció lényege: a bírósági gépezetet bárki beindíthatja, akár érte szubjektív jogát sérelem, akár nem. A populáris akció tehát nem kizárólag egyéni alanyi jog, hanem a közérdek védelmére szolgáló jog.

Az Egyesült Államokban 1970–71 óta mindenki pert indíthat a környezet szennyezése, károsítása miatt, vagy valamely környezetszennyező ellen. Ehhez nem szükséges előzetesen az államigazgatási apparátushoz folyamodni. Ez a törvény által biztosított lehetőség a polgárok aktív részvételére, nagy hatással volt az igazgatási döntések meghozatalára és végrehajtására is.

Az ilyen – egyének által indított – populáris akciók csoportérdekek képviselőjét jelentik, ami elengedhetetlen feltétele a hatáson kívüli környezetvédelemnek. A populáris perekben a peres fél saját külön érdek nélkül érvényesíti a közérdeket, érvényre juttatja a közrendet. Ilyenkor a közrend érvényesítése nem más, mint a közhatalom működésének bírálata a közrend fejlesztése érdekében. Pontosan ez adja a populáris akciók politikai jellegét.

Az ilyen eljárások ugyanakkor növelik a bíróságok politikai súlyát is, mivel a bíróság ilyenkor az igazgatással szemben, és egy sajátos csoportérdek védelmében lép fel. Azért „sajátos” ez a csoportérdek, mert nem belsőleg strukturált, állandó csoportok érdekeiről van szó, hanem magát a csoportot az adott ügy vonatkozásában kialakuló érdekközösség hozza létre. A bíróság azonban – éppen a peres eljárás során – képviselni tudja az ilyen csoportérdekeket is. Ez pedig már túlmutat a környezetvédelmen, mert növeli a politikai demokrácia mozgásterét.

A fentiek mintegy technikai oldalról támasztják alá azt, hogy a személyiség, az individuum éppúgy képes a közérdek védelmére, mint az elvileg erre szolgáló állami igazgatási apparátus, sőt, néha éppenséggel az igazgatási apparátussal szembeni fellépése jelenti a közérdek védelmét.

Ezen a ponton a szerző akár be is fejezhetné a populáris akciók melletti érvelését, hiszen ha léteznek ilyen csoportérdekek, akkor ez elegendő indok a populáris akciók széles körű alkalmazására. De a rossz beidegződés arra készíti, hogy kényszeresen újabb és újabb érveket sorakoztasson fel amellet, hogy az ismeretett szempontok a hazai s általában a kelet-európai szocialista viszonyok között is érvényesek. Elméletileg felesleges ugyan az érvelés ilyen meghosszabbítása, de azért mégis van valami haszna: közben sok minden kiderül magukról a „szocialista viszonyokról” (az igazgatás tehetetlenségéről, az államérdekből történő ügyézi korlátozásokról, a „társadalmi tulajdon” ún. elsődlegességéről stb.). És kétségkívül nem felesleges az érvelés meghosszabbítása abból a szempontból, hogy így jut el a következtetéshez: „...lényegében ott tartunk, ahol a 19. század polgára, aki a „közérdeket”, vagyis azt, ami alanyi jogainak határain kívül esett, átengedte a kormánynak” (160. old.).

Sólyom László nyomán így foglalhatjuk össze a populáris akciók alkalmazásának jelentőségét: a populáris akció nyílt érdekkonfliktust, igazi külső ellenőrzést jelent, mégpedig a nyilvánosság számára hozzáférhető ellenőrzést. A perlést nem kötik szervezetekhez, ami különösen fontos mozzanat egy olyan társadalomban, ahol az érdekcsoportok megszervezése és egy adott érdekből való spontán társadalmi egyesülés nem mindennapos gyakorlat.

CSILLAGHEGYI* VILMOS

A TENDENCIÓZUS NAIVITÁS IGAZSÁGA

Bibó István: *Összegyűjtött munkái*. Sajtó alá rendezte Kemény István és Sárközi Mátyás. Szöllősy Árpád előszavával és Szabó Zoltán bevezetőjével. I–III. köt. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Bern, 1981–1983. 960 old.

Ugyancsak felcsigázhatja az olvasó érdeklődését, ha azt olvassa Szöllősy Árpád előszavában, hogy Bibó István „filozófiai és morális” teljesítménye Jean Bodin, Montesquieu, Tocqueville, Ben-